

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

İNSAN KAPITALI AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ DAVAMLİ İNKİŞAFININ FAKTORU KİMİ

İxtisas: 5902.17 – Davamlı inkişafın idarə edilməsi

Elm sahəsi: Siyasi elmlər

İddiaçı: **Ülfət Rüşət oğlu Mehdiyev**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim olunmuş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

BAKİ- 2022

Dissertasiya işi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının "Davamlı inkişafın planlaşdırılması və idarəedilməsi" kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: Akademik
Urxan Kazım oğlu Ələkbərov

Rəsmi opponentlər: siyasi elmlər doktoru, professor əvəzi
Adil Mirabdulla oğlu Mirabdullayev

siyasi elmlər doktoru, professor əvəzi
Elşad Mirbəşir oğlu

siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Cahangir Xanoğlu oğlu Cahangirov

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Dövlət İdarəçilik Akademiyası nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.30 Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının sədr müavini:

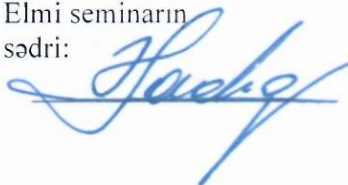
fəlsəfə elmləri doktoru, professor
Əlikram Zakir oğlu Abdullayev

Dissertasiya şurasının
elmi katibi:

siyasi elmlər doktoru, professor əvəzi
Ziyafət Ziya qızı Həbibova

Elmi seminarın
sədri:

AMEA-nın müxbir üzvü, professor
Əminəğa Bəhmən oğlu Sadıqov

DİSSERTASIYANIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. 30 il əvvəl müstəqilliyini bərpa edən Azərbaycan Respublikası iqtisadi və sosial inkişafda, o cümlədən ölkənin təhlükəsizliyini təmin etməkdə əhəmiyyətli nailiyyətlər əldə etmişdir. Dünya Bankının, Beynəlxalq Valyuta Fondunun, Davosda keçirilən Dünya İqtisadi Forumunun, BMT-nin müxtəlif qurumlarının rəyinə əsasən, Azərbaycan Respublikası davamlı inkişafı, inklüziv cəmiyyət yaratmaq və təhlükəsizliyi təmin etmək üçün iqtisadi, təbii və insan resurslarını ən səmərəli şəkildə istifadə edən ölkədir¹. Tarixən qısa müddətdə yaradılan maddi və insan resurslarının idarə olunmasının yüksək dərəcə səmərəliliyi 2020-ci ilin payızında 44 günlük Vətən müharibə dövründə 30 il ərzində Ermənistan tərəfindən işğal altında olan torpaqları azad etməklə BMT Təhlükəsizlik Şurasının işğal olunmuş ərazilərin dərhal və qeyd-şərtsiz azad edilməsinə dair 4 qətnaməsini yerinə yetirməsi ilə öz əksini tapdı².

Bu cürə qısa müddətdə iqtisadiyyatda, sosial həyatda, ölkənin təhlükəsizliyininin təmin olunmasında yüksək kompleksli nəticələrin əldə olunması, bu faktların beynəlxalq qurumlar tərəfindən dəyərləndirilməsi yalnız səmərəli dövlət idarəçiliyi şəraitində mümkündür³. Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinin bərpasından sonrakı dövlət idarəçiliyi sisteminin əsaslarını ölkəni siyasi, iqtisadi və sosial böhrandan çıxaran, ölkənin beynəlxalq siyasi və iqtisadi mühitə daxil olması üçün tədbirlər keçirən Ümumilli Lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuşdur⁴. Prezident İlham Əliyev dövlət idarəçiliyində yeni texnologiyaların hazırlanması və istifadəsini təmin edib. Ölkənin birinci vitse-prezidenti institutunun yaradılması, bu postda Heydər Əliyev Fondunun prezidenti xanım Mehriban Əliyevanın fəaliyyəti hazırkı Azərbaycan Respublikasının

¹ Ələkbərov, U. Azərbaycanın tarixi şansı: ölkənin davamlı inkişafı beynəlxalq təşkilatların gözü ilə // – Yeni Azərbaycan, – 2014, 28 mart.– s.4.

² İlham Əliyev xalqa müraciət edib. Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhəlinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi URL: / https://www.sosial.gov.az/post_397349

³ Ələkbərov, U. Azərbaycanın tarixi şansı: ölkənin davamlı inkişafı beynəlxalq təşkilatların gözü ilə // – Yeni Azərbaycan, – 2014. – 28 mart. – s.4.

⁴ Heydər Əliyev, Müstəqilliyimiz əbədidir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, məktublar, müsahibələr, Qırx beşinci kitab // - Bakı: Azərneşr – 2013.

lider olmasında, yaxud, iqtisadi, sosial, humanitar inkişaf üzrə beynəlxalq liderlər qrupunun ən müasir sahələrinə aid olmasında payı böyükdür. Beynəlxalq təşkilatların hesablamalarına əsasən, Azərbaycan Respublikası inklüziv inkişafa görə dünyada "Böyük Yeddiliyə", Avropa Birliyinə, İqtisadi İnkişaf və Əməkdaşlıq təşkilatına daxil olan bir sıra ölkələri qabaqlayaraq 25-ci yerdə qərarlaşıb⁵. 2030-cu ilə qədər inklüziv cəmiyyətin yaradılmasının ölkənin prioritet istiqaməti elan olunması barədə verilən prezident İlham Əliyevin dövlət sərəncamına innovativ dövlət idarəçiliyi texnologiyalarının inkişafı töhfə vermişdir⁶.

Yuxarıda qeyd olunan məlumatlardan göründüyü kimi, Azərbaycan Respublikasının tərəqqisi davamlı inkişafın müxtəlif sahələrində nəticələrin çox az miqdarda maddi resurslar hesabına əldə edildiyi şəraitdə həyata keçirilir. Az miqdarda maddi resurslardan istifadə etməklə eyni və ya daha yaxşı səviyyədə nəticələrin əldə edilməsi yalnız ölkənin təhlükəsizliyini və davamlı inkişafını təmin edən iqtisadi və sosial layihələrin planlaşdırılması, idarə edilməsi və həyata keçirilməsində iştirak edən insanların bilik və bacarıqlarına əsaslanaraq innovativ texnologiyalardan istifadə olunması halında mümkündür. İlk növbədə, söhbət insanın inkişafından, onun imkan və potensialının formalaşmasından və daimi təkmilləşdirilməsindən gedir ki, bunu bazar iqtisadiyyatı şəraitində insan kapitalında reallaşdırmaq olar⁷.

Qeyd edilməlidir ki, insan inkişafı, onun bilik və imkanlarının artırılması hər zaman Azərbaycan siyasətinin prioritet istiqaməti hesab olunub. Hələ Azərbaycan SSRİ-nin tərkibində olduğu dövrlərdə ümummillə lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə on minlərlə Azərbaycan vətəndaşı elmin və texnologiyanın müasir istiqamətləri üzrə təhsil alınması üçün ölkənin aparıcı ali

⁵ Məmmədov, A. İlham Əliyevin yeni inkişaf modeli, Azərbaycan <https://www.azerbaijan-news.az/posts/detail/ilham-eliyevin-yeni-inkisaf-modeli-1612559079>

⁶ Məmmədov, A. İlham Əliyevin yeni inkişaf modeli, Azərbaycan <https://www.azerbaijan-news.az/posts/detail/ilham-eliyevin-yeni-inkisaf-modeli-1612559079>

⁷ Ələkbərov, U. Inklüziv Azərbaycan ölkənin gələcəyinə yarımdır // – Azərbaycan. – 2021, – 2 may. – s.3.

məktəblərinə göndərilib. Bu ali məktəblərin məzunları sonralar ölkə iqtisadiyyatında yüksək ixtisaslı insan kapitalı kimi çıxış etməklə yanaşı, həm də təhsil aldıqdan sonra qaldıqları ölkələrində də daha yüksək şəxsi potensiala və bu potensialı insan kapitalına çevirə bilən diasporun formalaşmasına öz töhfələrini vermişlər.

Ölkədə insan kapitalının formalaşdırılması istiqamətində insanların potensialının inkişafı xüsusilə 2003-cü ildə Azərbaycanın Prezidenti İlham Əliyevin Cenevrədə keçirilən Ümumdünya Sammitində “qara qızılın” “insan qızılına” çevrilməsi konsepsiyasını təqdim etdikdən sonra daha da intensivləşdi, ölkədə iqtisadi nailiyyətlərin nəticələrindən təhsilin, səhiyyənin, idmanın inkişafı üçün istifadə etməyə yol açdı⁸.

Qısa müddət ərzində yaradılmış maddi və insan resurslarının idarə edilməsinin yüksək dərəcə səmərəliliyi təkcə şanlı Vətən Müharibəsinin nəticələrində deyil, həm də müharibədən sonrakı yenidənqurma, iqtisadi, sosial və işğaldan azad edilmiş ərazilərdə ekoloji reabilitasiya işlərinin sürətində özünü göstərmişdir. Buna misal olaraq Füzulidə beynəlxalq hava limanının tikintisini göstərmək olar: 2021-ci ilin fevralında təməli qoyulmuş, həmin ilin sentyabrında isə artıq müasir təyyarələr alınmışdı.

Müstəqilliyin bərpasından sonra Azərbaycan hökuməti ilə BMT arasında imzalanmış sazişə uyğun olaraq, ölkədə tədqiqatlar aparılmağa və mütəmadi olaraq Azərbaycan və İngilis dillərində “İnsan İnkişafı Hesabatı” adlı illik insan inkişafı hesabatı dərc olunmağa başlandı. Bu layihəyə başçılıq bir sıra ölkələrdə analoji layihələrə rəhbərlik etmiş akademik U.K Ələkbərova tapşırılmışdı.

Tədqiq olunan mövzunun öyrənilməsində ədəbiyyatın təhlili üç dildə aparılmışdır. Tədqiqatımızın əsasını təşkil edən dillər Azərbaycan, rus və ingilis dilləridir. İnsan kapitalı və davamlı inkişaf kimi mövzularda əsas mənbələr isə ingilis dilindədir. Bu onunla bağlıdır ki, BMT proqramlarından tutmuş bu proqramların təhlili ilə bağlı kitablara qədər əsas araşdırma ingilis dilində aparılıb.

⁸ “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişaf Dövlət proqramı (2014-2018-cü illər) haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. Azərbaycan Prezidentinin Rəsmi İnternet Səhifəsi URL: <https://president.az/articles/11089>

Azərbaycandakı tədqiqatın mövzumuzla bağlı əsas mənbəmiz akademik Urxan Ələkbərovun əsərləridir. Urxan Ələkbərov Azərbaycanda bu sahədə əsas tədqiqatçılardan biridir, davamlı insan inkişafı ilə bağlı bir çox əsərlərin müəllifidir. Müəllifin 2013-cü ildə işıq üzü görən “Davamlı insan inkişafı və ekoloji sivilizasiyanın əsasları” kitabında bu barədə danışılır. Ali məktəblər üçün dərs vəsaiti olan bu dərslikdə davamlı insan inkişafı və ekoloji sivilizasiyanın planlaşdırılması və idarə olunması, bu istiqamətin fənlərarası elm kimi formalaşması, əsas anlayışlar və nəzəri mənbələr haqqında ətraflı məlumat verilmişdir⁹.

Müəllifin daha bir dəyərli kitabı 2017-ci ildə nəşr olunmuş “İnsan inkişafının əsasları” əsəridir. Ali məktəblər üçün hazırlanmış bu dərslikdə insan inkişafının planlaşdırılması və idarə edilməsi, bu istiqamətin fənlərarası elm kimi formalaşması, əsas anlayışlar və nəzəri mənbələr haqqında ətraflı məlumat verilmişdir¹⁰.

Urxan Ələkbərovun 2017-ci ildə çapdan çıxmış “Davamlı inkişafın və ekoloji sivilizasiyanın idarə olunmasının əsasları” əsərində bildirilir ki, sivilizasiyanın hazırkı dövrünün təsdiq etdiyi kimi, yalnız səmərəli dövlət idarəçiliyi ölkənin təhlükəsizliyini və rifahını təmin edə bilər. Azərbaycan Respublikasının uğurlu fəaliyyət dövrü buna əyani sübutdur. Rifahın yüksək səviyyəsini qorumaq və ölkənin siyasi, iqtisadi, sosial və ekoloji təhlükəsizliyini təmin etmək üçün inkişafın idarə edilməsi sahəsində bilik və bacarıqların daim yenilənməsi vacibdir¹¹.

Urxan Ələkbərovun 2018-ci ildə işıq üzü görən “İnklüziv inkişafın idarə edilməsinin əsasları” adlı elmi əsərində qeyd olunur ki, dövlətin hərtərəfli inkişafını və bütün vətəndaşların rifahını təmin edən inklüziv inkişaf müasir dövlət idarəçiliyinin əsas prioritetlərindən biridir. Müəllif 2018-ci ildə beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən aparılan inklüziv inkişafın qlobal göstəricilərinin müqayisəli təhlilinə əsaslanaraq göstərir ki, bu sahədə əldə olunan

⁹ Ələkbərov, U.K. Davamlı insan inkişafı və ekoloji sivilizasiyanın əsasları / – Bakı: Təhsil, – 2013. – 222 s.

¹⁰ Алакбаров, У.К. Основы человеческого развития / У.К. Алакбаров – Баку: Aspoliqraf, – 2017. – 303 с.

¹¹ Ələkbərov, U.K. Davamlı inkişaf və ekoloji sivilizasiyanın idarə edilməsinin əsasları / U. Ələkbərov. – Bakı: Təhsil, – 2017. – 175 s.

uğurlar əsasən dövlət idarəçiliyində innovativ texnologiyaların tətbiqi ilə bağlıdır. Bunu ölkənin inklüziv inkişafı üçün mövcud iqtisadi potensialdan maksimum dərəcədə səmərəli istifadə edən Azərbaycan Respublikası sübut edir. Bu tendensiyanın gələcəkdə də davam etdirilməsi davamlı inklüziv inkişafın monitorinqi, planlaşdırılması və idarə edilməsi sahəsində bilik və bacarıqların formalaşdırılmasını və davamlı şəkildə təkmilləşdirilməsini tələb edir. Bütün dünyada analoqu olmayan təqdim olunan elmi iş qarşıya qoyulan məqsədlərə çatmağa xidmət edir, inkişafının idarə edilməsi sahəsində qərar qəbul edən şəxslər, humanitar və texniki ixtisaslar üzrə təhsil alan tələbələr, eləcə də davamlı inklüziv inkişaf sahəsində təkmilləşdirmə mütəxəssisləri üçün nəzərdə tutulub¹².

Akademik Urxan 2018-ci ildə nəşr olunmuş digər dəyərli əsəri "Davamlı inkişaf naminə kadr potensialının təkmilləşdirilməsi: Azərbaycan modeli" adlanır. Kitabda müəllif qeyd edir ki, dünyada qlobal çətinliklər durumunda hər bir ölkə davamlı inkişafı təmin etmək üçün müvafiq siyasət yeridir. Məhz buna görə də siyasi və sosial-iqtisadi sahədə sistemli islahatların aparılması zəruridir. İslahatların uğuru kadrların idarə edilməsi və təkmilləşdirilməsi sahəsində yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin hazırlanmasından asılıdır. Bu kitab bu mövzu ilə bağlı məsələləri təhlil edir¹³.

Yeni Azərbaycan Partiyasının təşəbbüsü ilə Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri, Partiyanın qurucusu Heydər Əliyevin xatirəsinə həsr olunmuş "Heydər Əliyev irsi. Azərbaycanın davamlı inkişaf strategiyası" kitabı tədqiq olunan mövzuya mühüm töhfə vermişdir¹⁴.

Dissertasiya tədqiqatında Azərbaycan alimləri K.İmanov, Ş.Hacıyev, M.Qasımlı, T.Əliyev, L.Babayev, S.Məmmədovanın əsərləri öz əksini tapmışdır¹⁵.

¹² Ələkbərov, U.K. Inklüziv inkişafın idarə edilməsinin əsasları // – Bakı: Təhsil, – 2018. – 216 s.

¹³ Ələkbərov, U.K. Davamlı inkişaf naminə kadr potensialının təkmilləşdirilməsi: Azərbaycan modeli // – Bakı: Elmin İnkişafı Fondu, – 2018.

¹⁴ Yeni Azərbaycan Partiyasının Katibliyi, Heydər Əliyev irsi. Azərbaycanın davamlı inkişaf strategiyası // – Bakı: Azərbaycan, – 2006.

¹⁵ Əliyev, T. və Babayev, L. Regional innovasiya sisteminin təşkili və idarə edilməsi // T. Əliyev və L. Babayev – Bakı: Elm və təhsil, – 2017, – 217 s;

Rusiya elmi ədəbiyyatı insan kapitalı və insan inkişafının aktual problemlərinin tədqiqatçıları O. Ivanov, E. Kataytseva, E. Kotyrlo, P. Lemanova, O. Pavlova, K. Ustinova, İ. Tsapenko K. Romanova, V. Smirnovun əsərlərində öz əksini tapmışdır¹⁶.

Bu mövzuda Qərb elmi ədəbiyyatı çox genişdir. İnsan inkişafı və insan kapitalının inkişafı məsələlərinin tədqiqi konseptual və nəzəri əsasların təhlili, praktiki nəticələrin və nailiyyətlərin qiymətləndirilməsi nəzərə alınmaqla həyata keçirilmişdir. İnsan kapitalı nəzəriyyəsinin tarixi inkişafının tədqiqində Aristotel, U.Petti, A.Smit, D.Rikardo, F.Kesne, D.Mill, K.Marks, A.Marşallın əsərləri nəzərdən keçirilmişdir¹⁷. İnsan kapitalının tərifində və müasir insan kapitalı nəzəriyyəsinin inkişafında T.Şulz və Q.Bekkerin, L.Tyurovun işlərinə xüsusi diqqət yetirilmişdir.Onların içindən tədqiqatımız üçün ən vacib və fundamental əhəmiyyət daşıyanları

İmanov, K. Əqli mülkiyyət dünən, bu gün və sabah / K. İmanov – Bakı: Azərbaycan Respublikası Müəllif Hüquqları Agentliyi, – 2016, – 42 s; Qasımlı, M. Heydər Əliyev – istiqlala gedən yol (1969-1987-ci illər) / M.C. Qasımlı – Bakı: Universitet, – 2006, – 608 s; Məmmədova, S.İ. Davamlı inkişafa keçid siyasəti: dünya dövlətləri və Azərbaycanın təcrübəsi // “Geostrategiya”. 2011. № 4(04). s. 20-27

¹⁶ Иванов, О.И. Человеческий потенциал (формирование, развитие, использование) / ИПРЭ РАН. СПбГУ. – СПб: Скифия-принт, – 2013, – 281 с; Катайцева, Е.А. Сущность понятия «Человеческий потенциал» // Вестник Российской академии государственной службы при Президенте Российской Федерации, – 2009. – № 6, – с. 30-35; Леманова, П.В. Социальная политика в управлении развитием человеческого капитала: Учебное пособие. / – Москва: Издательский дом Академии Естествознания, – 2016, – 540 с; Романова, К.С. Человеческий потенциал в контексте социальных трансформаций: проблемы и тенденции // Научный ежегодник ИФиП УрОРАН, – 2012. №12, – с. 166-177; Устинова К.А. Человеческий капитал в инновационной экономике: Монография / К.А.Устинова, Е.С. Губанова, Г.В. Леонидова – Вологда: Институт социально-экономического развития территорий: РАН, – 2015. – 195 с. və digər.

¹⁷ Аристотель. Политика / Аристотель – Москва: АСТ – 2010, – с. 231; Петти, В. Экономические и статистические работы / под ред. д-ра экон. наук. М. Смит; Предисл. д-ра экон. наук Д. Розенберга. – Москва: Соцэкгиз, –1940, – с. 82; Петти, В., Смит, А., Рикардо, Д. Антология экономической классики. В 2 т. Т.1. / Петти В., Смит А., Рикардо Д., – Москва: Эконов, – 1993, – 474 с; Маршалл, А. Принципы экономической науки. // – Москва: Прогресс, – 1993, – 232 с. və digər.

seçdik. İnsan kapitalına təsir edən amilləri öyrənmək üçün Çikaqo məktəbinin nümayəndəsi olan iqtisadçı G. Bekkerin işi ən böyük elmi maraqla kəsb edir¹⁸. T. Şultsun “İnsan kapitalına yatırım” məqaləsində qeyd olunur ki, İkinci Dünya Müharibəsinin sonundan bəri dünya nəhəng iqtisadi artımın, yoxsulluğun azaldılması və ömür uzunluğunun artımının şahidi olub, lakin bütün bunlar sistemlərin zəifləməsi və gələcək nəsillərin planetar risklərə məruz qalacağı kimi səbəblərə görə Yer kürəsindəki həyatı üstün çıxarıb¹⁹.

BMT-nin global proqramlarının insan inkişafı və davamlı inkişaf proseslərinə təsirinin qiymətləndirilməsi BMTİP-in insan inkişafı üzrə hesabatları, BMT Baş Assambleyasının bəyannamə və qətnamələri, Dünya bankının, Dünya iqtisadi forumunun və BMT-nin digər strukturları əsasında öyrənilib. davamlı inkişafı bağlı milli könüllü hesabatlar Azərbaycan Respublikasında davamlı inkişaf məqsədlərinə nail olunmağı istiqamətində irəliləyişlərin qiymətləndirilməsi baxımından nəzərdən keçirilmişdir.

Nəzərdən keçirilən mövzu üzrə elmi ədəbiyyatın təhlili göstərdi ki, azərbaycanlı və xarici müəlliflər tərəfindən müxtəlif aspektlər tədqiq edilib, lakin tədqiqatın problemləri bu tərtibdə təhlil olunmayıb.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Bu tədqiqatın obyektı ölkənin davamlı inkişafının səmərəli idarə edilməsi və inklüziv cəmiyyətin formalaşması vasitəsi kimi insan potensialının formalaşmasına və bu potensialın insan kapitalına çevrilməsinə müxtəlif amillərin təsirini öyrənməkdən ibarətdir. Dissertasiya tədqiqatın predmeti kimi Azərbaycan Respublikasında insan potensialının, insan kapitalının formalaşması və inkişafının dinamikası və müxtəlif mərhələləri təhlil edilir. Tədqiqatın predmeti həm də insan kapitalının inkişafı səviyyəsinin idarə edilməsi ilə ölkənin iqtisadi, sosial və humanitar inkişaf sahəsində uğurları, dövlətin hal-hazırkı və gələcək dövrünün hərbi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi arasında əlaqəsidir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi davamlı inkişaf proseslərinin optimal idarə olunması üçün insanların

¹⁸ G. Becker, Investment in Human Capital: A Theoretical Analysis // The Journal of Political Economy - 1962 vol. 70, no.5, part 2, pp. 9-49.

¹⁹ T.W. Schultz, Investment in Human Capital // - American Economic Review - 1961, vol.51, pp.1-17.

potensialının formalaşmasında və onun insan kapitalına çevrilməsində ən mühüm amil kimi insan inkişafının mövcud vəziyyətini və perspektivlərini öyrənmək, müvafiq nəticələr çıxarmaq və bunların əsasında lazımı tövsiyələr verməkdir.

Bu məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələr müəllif tərəfindən müəyyən edilmiş və həll olunmuşdur:

- İnsan inkişafı və insan kapitalının inkişafına, habelə insan kapitalının səfərbərliyinə təsir edən amillərin konseptual səviyyədə təhlil etmək;
- Azərbaycan Respublikasında insan kapitalının formalaşmasına və inkişafına yönəlmiş dövlət siyasətinin sistemli təhlilini aparmaq;
- Minilliyin inkişaf məqsədləri proqramının icrasının nəticələrini və global davamlı inkişaf məqsədlərinin insan inkişafına və onların Azərbaycan Respublikasının inkişaf strategiyasına inteqrasiyasına təsirini təhlil etmək;
- İnsan potensialının formalaşması və inkişaf səviyyəsi baxımından Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi siyasətinin statistik məlumatlarını və beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən qiymətləndirilməsini təhlil etmək;
- İnsan kapitalının xüsusiyyətlərinin təhlilini aparmaq və Azərbaycan Respublikasının davamlı inkişaf faktoru kimi insan kapitalının inkişaf perspektivlərini müəyyən etmək.

Tədqiqat metodları. Bu tədqiqatda Azərbaycan Respublikasında insan potensialının inkişaf dinamikasını, insan kapitalının formalaşmasını izləmək üçün müxtəlif prinsip və yanaşmalardan istifadə edilmişdir. Bu sahədə həyata keçirilən siyasətin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsində müqayisəli statistika və məlumatların sistemli təhlili metodlarından istifadə edilmişdir. Bütün məlumatlar milli və beynəlxalq inkişaf institutlarının statistik cəhətdən etibarlı məlumatlarına əsaslanır.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar. Dissertasiya işində müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar aşağıdakılardır:

- Azərbaycan Respublikası ümumi milli inkişafın strategiyasına uyğun olaraq tarixi baxımdan qısa müddətdə iqtisadi, sosial və humanitar inkişaf, təhlükəsizliyin təmin edilməsi və

ölkənin ərazi bütövlüyünün bərpası sahəsində yüksək nəticələr əldə etməyə imkan verən siyasət həyata keçirir. Bu proses insan potensialının inkişafına, bu potensialın insan kapitalına çevrilməsinə əsaslanan innovativ dövlət idarəetmə mexanizmlərinə əsaslanır.

- Milli insan kapitalının inkişafı strategiyası yaradılan və daim təkmilləşən insan potensialının formalaşdırılması sisteminə, o cümlədən təhsilin, elmin, mədəniyyətin, səhiyyənin və idmanın inkişafı yolu ilə əsaslandırılmışdır.
- Azərbaycan Respublikasının insan kapitalının formalaşdırılması və səfərbər edilməsi sahəsində dövlət siyasətinin yüksək dərəcə səmərəli olması ölkənin iqtisadi və sosial göstəricilərinin inkişaf etmiş iqtisadiyyatı olan digər ölkələrlə müqayisəli təhlili zamanı təsdiqlənmişdir.
- İnsan kapitalının formalaşdırılması sahəsində siyasətin daha da təkmilləşdirilməsi prosesi qabaqcıl inkişaf məqsədləri nəzərə alınmaqla insan resurslarının hazırlanması ixtisaslarının daimi şəkildə yenilənməsinin, bu prosesin dövlət və ictimai monitorinqinin zərurətini nəzərdə tutur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Təqdim olunmuş tədqiqatda ilk dəfə olaraq kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərindən istifadə əsasında ölkədə insan potensialının inkişafının xüsusiyyətləri davamlı inkişaf proseslərinin səmərəli idarə olunması və ölkə üçün prioritet məsələlərin həlli məqsədilə insan kapitalının formalaşması və səfərbər edilməsinin əsası kimi təqdim edilmişdir.

Tədqiqat çərçivəsində bu prosesin dinamikasının təhlili göstərilmişdir ki, Azərbaycan Respublikasında insan potensialının formalaşdırılmasının və bu potensialın insan kapitalına çevrilməsinin səmərəliliyi 2003-cü ildə ölkə Prezidenti İlham Əliyevin Cenevrədəki Ümumdünya Sammitində çıxışı zamanı “qara qızıl”ın (karbohidrogenlərin hasilatı və satışından əldə olunan gəlir) “insan qızılına” (yüksək rəqabətqabiliyyətli insan potensialının formalaşdırılması) çevrilməsi əsasında insan potensialının formalaşdırılması yolu ilə ölkənin davamlı inkişafı üzrə milli konsepsiyanın təqdim olunmasından sonra inkişaf etmişdir.

Əsaslandırılmışdır ki, insan potensialının uğurlu inkişafında və insan kapitalının formalaşmasında, təşkilatçılıq və həyata keçirmək sahəsində Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın səhiyyənin, təhsilin, mədəniyyətin kompleks şəklində inkişafı yolu ilə insan potensialının və insan kapitalının yaradılması sahəsində milli və beynəlxalq səviyyələrdə proqramlar və əlilliyi olan şəxslərin də daxil olmasını təmin etməkdə mühüm rolu vardır.

Əsaslı şəkildə təsdiqlənmişdir ki, Azərbaycanda yüksək rəqabət qabiliyyətli insan potensialının inkişafı və insan kapitalının formalaşdırılması üzrə tədbirlərin planlaşdırılması və həyata keçirilməsi proseslərinin idarə edilməsi elmin, təhsilin, səhiyyənin və idmanın inkişafı, təbii mühitin yaxşılaşdırılması üzrə ardıcıl tədbirlər kompleksi əsasında həyata keçirilirdi.

Müəyyən edilmişdir ki, praktikada yüksək səmərəlilik müasir insan kapitalının əsası olan yüksək rəqabət qabiliyyətli insan potensialının formalaşdırılması, milli və beynəlxalq inkişaf institutlarının, vətəndaş cəmiyyətinin cəlb edilməsi ilə dövlətin inkişaf proseslərinin idarə olunması üçün sinergik texnologiyalardan və tərəfdaşlıqda böyük könüllülük təcrübəsi ilə istifadə etməklə əldə edilir.

Müəyyən edilmişdir ki, Azərbaycan Respublikasında tətbiq olunan insan potensialının və insan kapitalının formalaşmasının vahid sistemi yüksək dərəcə səmərəlidir və ölkənin qabaqcıl iqtisadi və sosial inkişafını, yüksək müdafiə qabiliyyətini təmin edir.

Müqayisəli tədqiqatların əsasında göstərmişdir ki, insan kapitalının formalaşmasının səmərəliliyinin daha da yüksəldilməsi ölkənin ali və orta ixtisas təhsili müəssisələrində kadr hazırlığı prosesində ixtisaslar müəyyən edilərkən perspektivli əmək bazarının tələblərinin nəzərə alınması zərurətini əvvəlcədən müəyyən edir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Bu tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, insan potensialının yaradılması və davamlı inkişaf üçün insan kapitalının səfərbər edilməsinin ən səmərəli prosesi dövlətin inkişafının idarə olunması üçün sinergik texnologiyalardan istifadə şəraitində həyata keçirildikdə əldə edilir. İnsan kapitalının inkişafı üçün prioritetlərin müəyyən edilməsi,

onların hazırlanması, həyata keçirilməsi prosesinə bütün milli və beynəlxalq tərəfdaşların cəlb edilməsi yüksək rəqabət qabiliyyətli insan kapitalının formalaşdırılması və səfərbər edilməsi üçün ən mühüm şərtidir. Tədqiqat müzakirə olunan problemin sonrakı tədqiqat üçün ilkin şərt ola bilər.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, rəqabətqabiliyyətli insan kapitalının formalaşdırılması sahəsində Azərbaycan Respublikasının milli strategiyası ölkənin davamlı inkişafı və inklüziv cəmiyyətin formalaşması üçün ən mühüm şərtidir. Azərbaycan Respublikasının insan potensialının formalaşmasında əldə etdiyi paralel uğurlar, eyni zamanda, iqtisadiyyatda, sosial sahədə və ölkənin hərbi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi sahəsindəki nailiyyətlər bunu təsdiqləyir. Tədqiqatın nəticələri və onun materiallarından bu sahə ilə məşğul olan dövlət qurumları, eləcə də ölkənin ali məktəblərində müvafiq fənlərin tədrisi zamanı istifadə oluna bilər.

Aprobasiya və tətbiqi. Bu işin nəticələri müəllifin Azərbaycan Respublikasında və xaricdə keçirilən elmi konfransların 14 məqaləsi və materiallarında, xüsusən də “Azərbaycanda insan potensialının formalaşmasında və inkişafında Ümummilli Lider Heydər Əliyevin rolu”, “Azərbaycan Respublikasında insan kapitalının əsasının qoyulması və inkişafı”, “Azərbaycan Respublikasında insan kapitalının inkişafında səmərəli dövlət idarəçiliyinin əhəmiyyəti”, “Təhsil Azərbaycan Respublikasında turizm sənayesində keyfiyyətli insan kapitalının əmələ gətirilməsində önəmli faktor kimi” (Kiyev); “Azərbaycan Respublikasının əsas strateji vəzifələrdən biri olan insan kapitalının inkişafına təsir göstərən əsas amillərin təhlil edilməsi” (Dnepropetrovsk), “İnnovativ iqtisadiyyatın formalaşması şəraitində insan kapitalının təkmilləşdirilməsi vəzifələri” (Tbilisi), “Azərbaycan Respublikasında davamlı inkişafın insan potensialının inkişafına təsiri” (Göteborq) kimi məqalələrində, o cümlədən müəllifin konfransdakı çıxışlarının tezislərində də öz əksini tapmışdır.

Bu tədqiqatın nəticələri Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının “Davamlı inkişafın

planlaşdırılması və idarə edilməsi” kafedrasında mühazirə və praktiki dərslər zamanı istifadə olunur.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının “Davamlı inkişafın planlaşdırılması və idarə edilməsi” kafedrasında aparılmışdır.

Dissertasiyanın strukturu, bölmələr üzrə və həcmi (işarələrlə). Tədqiqat işi giriş, üç fəsil, doqquz paraqraf, nəticə, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Giriş – 18 585 işarə, I Fəsil -52 248 işarə, II Fəsil -68 269 işarə, III Fəsil - 54 991 işarə, Nəticə - 7 127, Ədəbiyyat siyahısı – 25183. Dissertasiyanın ümumi həcmi 226 403 işarə təşkil edir.

DİSSERTSİYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Giriş hissəsində mövzunun aktuallığı və elmi əhəmiyyəti əsaslandırılır, problemlər barədə məlumatlılıq səviyyəsi nəzərdən keçirilir, tədqiqatın obyektı və predmeti, məqsəd və vəzifələri, onun elmi yeniliyi, habelə nəzəri və praktiki əhəmiyyəti bildirilir.

Tədqiqatın birinci fəslı **“Sosial-iqtisadi inkişaf kateqoriyası olan insan kapitalı konsepsiyasının formalaşması və inkişafının konseptual əsasları”** adlanır. Bu fəslin birinci paraqrafı **“İnsan kapitalı nəzəriyyəsinin yaranması, inkişafı və çevrilməsi”** adlanır.

Bu paraqrafda insan kapitalı, insan kapitalı konsepsiyasının inkişaf tarixi və insan kapitalı nəzəriyyəsi müzakirə olunur. Müxtəlif dövrlərin görkəmli alimlərinin, iqtisadçıların əsərləri ətraflı şəkildə öyrənilir.

İnsan kapitalı nəzəriyyəsinin təkamül yolu ilə inkişafının retrospektiv təhlili göstərdi ki, hazırkı dövrdə insan kapitalı nəzəriyyəsi güclü elmi ənənəyə əsaslanır və təhsilin, elmin, səhiyyə sistemlərinin gələcək inkişafı üçün proqramların hazırlanması, miqrasiya axınlarının bölgüsü və s., habelə insan kapitalının hesablanması inteqrasiya olunmuş metodları və onun ölkələrin sosial-iqtisadi inkişafına təsirinin qiymətləndirilməsi üçün nəzəri əsas hesab olunur.

İnsan potensialı insan kapitalına çevrilərək müasir sosial-mədəni mühitin, yeni biliklər iqtisadiyyatının, innovativ texnologiyaların və

qlobal informasiya sistemlərinin qurulmasının əsasına çevrilir. Bu prinsiplərin daim dəyişən vəzifə və şərtlərinin təkmilləşdirilməsi Azərbaycan Respublikasının sürətli iqtisadi və sosial inkişafının əsasını təşkil edir²⁰.

Paraqrafda insan kapitalının inkişaf mərhələləri açıqlanır, Azərbaycan Respublikasında insan kapitalının dövlət tərəfindən idarə edilməsi mexanizmləri təhlil edilir, insan kapitalının strukturu və ayrı-ayrı strukturlar arasında əlaqə müəyyən edilir. Bu paraqrafda həmçinin insan kapitalı və insan potensialının tərifləri arasındakı əlaqəni və fərqi müzakirə edilir.

Bilik və bacarıqların artırılması, iştirakçılığın genişləndirilməsi, sosial məsuliyyətin artırılması yolu ilə insanların potensialının formalaşdırılması prosesinin səmərəliliyi dövlət orqanlarının, vətəndaş cəmiyyətinin və özəl biznesin qarşılıqlı fəaliyyətindən asılıdır. Bu, milli insan kapitalının formalaşmasında mühüm element sayılır. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasında insan kapitalı anlayışından daha çox insanların bilik və bacarıqları hesabına malik olduqları imkanları gündəlik həyatda realizə etmək bacarığını xarakterizə etmək üçün istifadə olunur.

Birinci fəslin ikinci paraqrafı **“İnsan potensialının formalaşmasına və insan kapitalının təkrar istehsalına təsir edən əsas faktorlar”** adlanır. Bu paraqrafda insan potensialının formalaşmasına və insan kapitalının təkrar istehsalına təsir edən əsas faktorlardan bəhs edilir. Bu prosesdə davamlı inkişaf məqsədlərinə nail olunmasında və inklüziv cəmiyyətin formalaşmasında qlobal iqlim dəyişikliyi, pandemiyalar və onların nəticələri kimi ekoloji amillərin rolu da mühümdür rol oynayır. Axırını son dərəcə vacibdir, çünki Azərbaycanda inklüziv cəmiyyətin qurulması Prezident İlham Əliyev tərəfindən 2030-cu ilə qədər prioritet kimi müəyyən edilib. İnsan potensialının strukturu müəyyən edilir.

Paraqrafda insan potensialının komponentlərinə investisiya ilə insan kapitalının inkişafı arasında əlaqə yaradılır. Edilən analizlər nəticəsində müəyyən olub ki, insan kapitalına qoyulan ən mühüm

²⁰ İlham Əliyevin BMT-nin Asiya və Sakit okean üçün İqtisadi və Sosial Komissiyasının 77-ci sessiyasında videoformatda çıxışı təqdim edilib
URL:<https://president.az/articles/51287>

investisiyalar təhsil və səhiyyəyə qoyulan investisiyalardır. Qeyd etmək lazımdır ki, təhsil kəskin əhəmiyyət daşıyır. Azərbaycan Respublikası öz müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra təhsilin inkişafına böyük diqqət yetirir. Bu, bir neçə istiqamətdə öz əksini tapmışdır. Ölkə Prezidenti İlham Əliyevin Cenevrədə keçirilən Ümumdünya Sammitində “qara qızıl”ın (neft və qazın hasilatı və satışından əldə edilən iqtisadi dividendlər) “insan kapitalına” çevrilməsi (yüksək ixtisaslı potensialın formalaşdırılması) barədə təqdim etdiyi konsepsiyası ilk növbədə ölkədə müxtəlif səviyyələrdə təhsilin inkişafı üçün maddi bazanın yaradılmasına yönəlmişdi. İnnovativ elmi tədqiqatlara, nəzəri və praktiki elmi fəaliyyətlərə investisiyalar tam şəkildə insan kapitalına investisiya kimi sayıla bilər. Azərbaycan Respublikasında dövlət idarəçiliyi proseslərinin idarə edilməsinin səmərəliliyinin artırılmasının nəzəri əsaslarının və praktiki yollarının tədqiqi sahəsində böyük irəliləyişlər əldə edilmişdir.

Bu paraqrafda insan potensialının yaşam dövrü ərzində formalaşması mərhələləri də tədqiq edilmişdir. Dissertasiya işində insan kapitalı çoxsəviyyəli struktur kimi nəzərdən keçirilir ki, burada mikro səviyyə (fərdi insan kapitalı) növbəti iki səviyyənin formalaşması üçün platforma xarakteri daşıyır. Mezo səviyyə (korporativ insan kapitalı) - təşkilat daxilində insan kapitalıdır. Makrosəviyyə - insan potensialının iqtisadi ifadəsi, milli sərvətin tərkib hissəsi, iqtisadiyyatın və cəmiyyətin inkişafının əsas intensiv amili olan milli insan kapitalıdır.

İnsan kapitalının alətləri sırasında “yumşaq güc” siyasəti xüsusi qeyd olunur. “Yumşaq güc” siyasətinin uğurlu tətbiqinin bariz nümunəsi Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti Mehriban Əliyevanın fəaliyyətidir. 2004-cü ildə Heydər Əliyev Fondunun əsasını qoyan Mehriban Əliyeva Azərbaycanın dəyər və ideallarını təbliğ etmək üçün “yumşaq gücün” institusional bazasını yaratmışdır.

Birinci fəslin üçüncü paraqrafı **“Azərbaycan Respublikasında insan kapitalının formalaşması və inkişafı”** adlanır. Bu paraqrafda Azərbaycan Respublikasında insan kapitalının formalaşması və inkişafı nəzərdən keçirilir.

Paraqrafda Azərbaycan Respublikasının 1991-ci ildə müstəqillik əldə etdikdən sonra insan kapitalı sahəsində əldə etdiyi nailiyyətlərdən bəhs edilir. Müəllif bildirir ki, ümummillə lider Heydər Əliyev Azərbaycanın çətin günlərində böyük fədakarlıq göstərərək, ölkəmizdə aktual problem olan insan kapitalının inkişafına xüsusi diqqət və vaxt ayırır. Ötən əsrin 90-cı illərindən başlayaraq tədricən formalaşan və inkişaf edən insan kapitalı Azərbaycanın dövlət siyasətində həmişə prioritet hesab edilib. Müəllif bu paraqrafda Azərbaycan modelinin bu sahədə digər ölkələr üçün nümunə hesab edilə biləcəyini deyir.

İnsan kapitalının inkişafında ictimai təşkilatlar mühüm rol oynayır. Heydər Əliyev Fondu insan potensialının inkişafına böyük töhfə verən əsas təşkilatlardan biridir. Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti Mehriban Əliyeva uzun illərdir ki, milli innovativ inkişaf proqramlarında dövlət və ictimai təşkilatlar arasında qarşılıqlı əlaqə modelini uğurla həyata keçirir.

Paraqrafda qeyd olunur ki, “qara qızılın” “insan qızılına” çevrilməsi istiqamətində aparılan islahatlar təhsil sistemi və əmək bazarı arasında daha sıx qarşılıqlı əlaqə, yeni yüksək texnologiyalı müəssisələrin yaradılması, dövlət iqtisadi proqram və konsepsiyalarının uğurla həyata keçirilməsi yolu ilə davam etdirilir. 2013-cü ildən başlayaraq iqtisadiyyatın bütün sahələrində innovativ fəaliyyətin genişləndirilməsi iqtisadi inkişafın əsas istiqamətlərindən birinə çevrilib. Dövlət büdcəsinin təhsilə, səhiyyəyə, sosial müdafiəyə xərclərinin ildən-ilə artması insan potensialının və insan kapitalının inkişafının əhəmiyyətini və səmərəliliyini artırması milli və beynəlxalq hesabatlarda öz əksini tapır.

İKT sektorunun inkişafı, innovativ texnologiyalar, müasir sənayenin bilik tutumlu sahələrinin tətbiqi, texnoloji parkların yaradılması və inkişafı ali təhsil sistemində tələbləri xeyli artırır. İKT sektorunun inkişafı, innovativ texnologiyalar, müasir sənayenin zəngin bilikli sahələrinin tətbiqi, texnoloji parkların yaradılması və inkişafı ali təhsil sistemində tələbləri xeyli artırır. Elmi-texniki baza Azərbaycan Respublikasında və xaricdə ali təhsil alan gənc

azərbaycanlı alim və mütəxəssislərin sayəsində təkmilləşir və inkişaf etdir.

Tədqiqatın ikinci fəslı “**Azərbaycan Respublikasında global proqramların insan inkişafına rolu və təsiri**” adlanır. Bu fəslin “**Müasir insan inkişafına konseptual yanaşma**” adlanan birinci paraqrafı müasir insan inkişafına kompleks yanaşmanın çox vacib olduğunu təsdiqləyir. Əgər biz Azərbaycan Respublikasında insan kapitalından uğurla istifadə etməyi hədəfləyiriksə, ilk növbədə insan inkişafının nə olduğunu öyrənməliyik. Bu kontekstdə insan inkişafı anlayışı ilk növbədə elmi-nəzəri sahədə öyrənilməlidir. Yalnız bundan sonra onun tətbiqi mexanizmlərini öyrənməyə başlaya bilərik. Bu kontekstdə müəllif müasir insan inkişafına konseptual yanaşmaları təhlil edir.

Ümumi mənada insan inkişafı onun insan kapitalı kimi reallaşa bilən potensialının formalaşması deməkdir. Bu da öz növbəsində cəmiyyətin ümumi inkişafı üçün əsas rol oynayır. İqtisadi sahədə keyfiyyət dəyişiklikləri xüsusilə aydın müşahidə olunur. Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, iqtisadi inkişaf haqqında təsəvvürlər nəzərəçarpan dərəcədə dəyişir. Əgər əvvəllər iqtisadi artım cəmiyyətin inkişafının mərkəzi bağı hesab olunurdusa, onda insan inkişafı konsepsiyası bu fikirləri böyük dərəcədə dəyişdirmişdir.

Əvvəlki inkişaf konsepsiyaları maddi ehtiyatların toplanması və artırılmasına yönəlmişdi. Bu sözsüz ki, milli sərvətin böyük hissəsini təşkil edir. Amma insan inkişafı konsepsiyasında ölkənin əsas sərvəti məhz insanın öz qabiliyyəti və imkanlarıdır. İqtisadi artım problemlərinə dair toplanmış elmi və praktiki tədqiqat təcrübəsi vurğunun iqtisadi artım templərindən davamlı insan inkişafına keçidinə səbəb olmuşdur. Bunun əsasında yeni inkişaf məqsədləri formalaşdırıldı. İnsanlar iqtisadiyyatın inkişafı üçün yox, iqtisadiyyat insanların inkişafı üçün mövcuddur prinsipinə əsaslanaraq elm qarşısında yeni məsələlər ortaya çıxdı.

Paraqrafda xüsusi rol insan inkişafının ölçülməsi üsullarına və bu prosesdə BMT-nin global proqramlarının roluna verilir. Bu paraqrafda insan inkişafı üzrə hesabatlar, bəyannamələr, insan inkişafı üzrə global konfransların rolu ətraflı təhlil edilir. Hər bir yanaşma ayrıca təhlil edilir və induktiv şəkildə ümumiləşdirilir.

Paraqrafda qlobal proqramların və hesabatların Azərbaycan Respublikasında insan inkişafına təsiri təhlil edilir və insan inkişafının konseptual sxemi müzakirə olunur. Ölkədə aparılan sosial-iqtisadi siyasət də beynəlxalq göstəricilər əsasında qiymətləndirilir.

İkinci fəslin ikinci paraqrafı **“Minilliyin İnkişaf Məqsədləri və onların Azərbaycan Respublikasındakı nailiyyətləri”** adlanır. Tədqiqatın bu hissəsində Minilliyin İnkişaf Məqsədləri (MİM) və onların Azərbaycan Respublikasında insan inkişafına təsiri ətraflı müzakirə olunur. Bu məqsədlərin əhəmiyyəti müzakirə edilir və onların həyata keçirilməsinin mümkünlüyü göstərilir.

MİM sistemi üç pilləli struktura malikdir. Qlobal, milli və yerli səviyyədə hədəflərə nail olunmasının daimi monitorinqi məqsədlə 8 hədəf müəyyən edilərək təsdiq edilmişdir. Bundan əlavə, həyata keçirilən tədbirlərin uğurunun monitorinqi və qiymətləndirilməsi üçün 18 məsələ və 48 ölçülə bilən göstərici müəyyən edilmişdir. 2000-ci ildə 147 dövlət başçısı arasında Minilliyin Bəyannaməsini imzalamış Azərbaycan Respublikası, 2015-ci ilədək dünyada yoxsulluğun azaldılması və insan inkişafının təşviqinə yönəlmiş MİM-lərinə nail olmaq üzrə öhdəlikləri üzərinə götürmüşdür. Bu illərdə yoxsulluq ilə mübarizə Azərbaycan Respublikasının milli siyasətinin prioritet istiqamətinə çevrilmişdir. Həmçinin dövlət proqramlarının adaptasiyası, ayrı-ayrı komponentlərin öz aralarında və qlobal minilliyin inkişaf məqsədləri arasında inteqrasiyasını təhlil edir.

Dövlət strategiyası çərçivəsində yoxsulluğun azaldılması qlobal MİM-lərə nail olmaq üçün əsas istiqamətə çevrilmişdir. Bununla bağlı 2003-2005-ci illər üçün “Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə Dövlət Proqramı” qəbul edilmişdir²¹. MİM-lər "2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf üzrə Dövlət Proqramının" icrası zamanı maksimum dərəcədə

²¹ «2003-2005-ci illər üçün Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə Dövlət Proqramı»
URL: <http://www.e-qanun.az/framework/1954>

uyğunlaşdırılmışdır²². Bu proqramda nəzərdə tutulan tədbirlər aşağıdakı istiqamətləri əhatə edirdi: 1) makroiqtisadi sabitlik və iqtisadi artım; 2) məşğulluq siyasəti və əhalinin sosial müdafiəsi; 3) insan kapitalının inkişafı və sosial tərəqqi; 4) institusional siyasət və effektiv idarəetmə.

Ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının gücləndirilməsi istiqamətində həyata keçirilən kompleksli dövlət tədbirlərinin nəticəsində ölkədə qısa müddətdə yoxsulluğun azaldılmasına nail olunması xüsusilə diqqətəlayiqdir²³.

MİM-lərinə nail olunması ölkənin davamlı inkişafı, insan potensialının inkişafı və onun insan kapitalına çevrilməsi üçün möhkəm zəmin rolunu oynamışdır.

İkinci fəslin üçüncü paragrafı **“Qlobal davamlı inkişaf məqsədləri, onların milliləşdirilməsi və Azərbaycan Respublikasının inkişaf strategiyasına inteqrasiyası”** adlanır. Bu paragraf qlobal davamlı inkişaf məqsədləri (DİM), onların Azərbaycana uyğunlaşdırılması və Azərbaycan Respublikasının ümumi inkişaf strategiyasına inteqrasiyası kimi aktual məsələləri araşdırır. Paragrafda bu proqramın qlobal səviyyədə məqsəd və vəzifələri, Azərbaycan Respublikasında bu proqramın həyata keçirilməsi mexanizmləri ətraflı təsvir edilmişdir.

Nailiyyətlərin monitorinqi və qiymətləndirilməsi üçün göstəricilərin və mexanizmlərin prioritetləşdirilməsi və uyğunlaşdırılması xüsusi yer tutur. Azərbaycan Respublikası bu günə qədər Azərbaycan Respublikasında DİM-lərinin həyata keçirilməsinə dair üç könüllü milli icmal təqdim etmişdir²⁴. Bu icmallar BMT-nin davamlı inkişaf üzrə yüksək səviyyəli siyasət forumlarında uğurla təqdim edilmiş və forumun saytında dərc edilmişdir.

²² «2008–2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı»

URL: <http://e-qanun.gov.az/framework/15399>

²³ Azərbaycan Respublikası üzrə Minilliyin İnkişaf Məqsədlərinin göstəriciləri

URL: https://www.stat.gov.az/source/millennium/source/MDG_az-05.01.2017.pdf

²⁴ Third Voluntary National Review 2021

URL: https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/279452021_VNR_Report_Azerbaijan.pdf

Bu paraqrafda müəllif Azərbaycanın inkişaf strategiyasının müəyyən komponentlərini, qlobal DİM-lərinin bu komponentlərlə qarşılıqlı əlaqəsini, eləcə də onlar arasında inteqrasiya potensialını müzakirə edir. Bu paraqrafda hansı davamlı inkişafın idarə edilməsi mexanizmlərinin ən səmərəli olduğu göstərir.

Nəticədə müəllif belə qənaətə gəlir ki, “2030-cu il Gündəliyinin” milli məsuliyyət prinsipinə əsaslanan Azərbaycan Respublikası MİM və DİM-lərə nail olmaqla ölkənin sonradan insan kapitalına çevrilə biləcək insan potensialının inkişafı üçün sistemli və ardıcıl olaraq iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış, sosial məsuliyyətli və ekoloji cəhətdən təhlükəsiz şərait yaradır.

Tədqiqatın üçüncü fəslı “**Azərbaycan Respublikasında insan kapitalının inkişafı sahəsində dövlət idarəçiliyi**” adlanır. Bu fəslin birinci paraqrafı “**İnsan kapitalının inkişafına yönəlmiş dövlət siyasəti**” adlanır. Bu paraqrafda ölkəmizdə insan kapitalının inkişafına yönəlmiş dövlət siyasəti geniş təhlil edilir, bu siyasətin tərkib hissələri araşdırılır və onun həyata keçirilməsi mexanizmləri müzakirə olunur. Burada Azərbaycan Respublikasında insan kapitalının inkişafı istiqamətində dövlət siyasətinin təkamülündən, onun illər ərzində necə dəyişdiyindən və inkişaf etdiyindən bəhs edilir. Azərbaycan Respublikasında insan kapitalının inkişafına yönəlmiş proqramlar, cənab Prezident İlham Əliyevin fərman və sərəncamları, digər normativ hüquqi sənədlər öyrənilir. Təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsinə yönəlmiş dövlət tədbirlərinin öyrənilməsinə xüsusi diqqət yetirilir. Bu paraqrafda Azərbaycan Respublikasının 2021-2030-cu illər üçün sosial-iqtisadi inkişafının milli prioritetləri də müzakirə olunur. Rəqabət qabiliyyətli insan kapitalının inkişafı və innovativ texnologiyalar sahəsinin yaradılması Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafının təsdiq olunmuş milli prioritetləri sırasındadır. Buna uyğun müvafiq sərəncam Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən 2021-ci ilin fevralında imzalanmışdır²⁵.

²⁵ «Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər» mövzusunda Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı / Azərbaycan Prezidentinin rəsmi internet səhifəsi URL:<https://president.az/articles/50473>

Üçüncü fəslin ikinci paragrafı **“İnsan potensialının formalaşması və inkişafı sahəsində Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi siyasətinin beynəlxalq institutlar tərəfindən qiymətləndirilməsi”** adlanır. Tədqiqatın bu hissəsində Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi sahədə əldə etdiyi nailiyyətlər ətraflı təhlil edilir. İnsan potensialının formalaşması və inkişafı sahəsində Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi siyasətinin beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən qiymətləndirilməsi məsələsinə toxunulub.

ÜDM-ə alternativ olaraq hazırlanmış inklüziv inkişaf indeksi kimi göstəricinin qiymətləndirilməsi insanların öz ölkələrində iqtisadi inkişafı necə qiymətləndirdiyinə dair daha aydın və dəqiq təsəvvür yaradır. Inklüziv inkişaf indeksinə görə Azərbaycan inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında üçüncü yerdədir. “2018 inklüziv artım və inkişaf” hesabatında inklüziv inkişaf indeksinə əsasən ölkələr beş kateqoriyaya bölünür. Azərbaycan sabit ölkələr sırasındadır²⁶. Ayrıca qeyd etmək istərdim ki, Azərbaycan hökuməti ölkədə biznes mühitinin yaxşılaşdırılması üçün ardıcıl islahatlar həyata keçirir.

Ölkə Dünya Bankının dərc etdiyi “Doing Business 2020” reytingində TOP-20 islahatçı ölkəyə daxil olub. Bankın ekspertlərinin fikrincə, Azərbaycanda dörd istiqamətdə - daşınmaz əmlakın qeydiyyatı, kreditlərin alınması, azlıq təşkil edən investorların müdafiəsi və müqavilə qurmaq sahəsi üzrə biznes qurmaq asanlaşıb²⁷. BMT-nin rəsmi statistikasına əsasən, Azərbaycan Respublikasında sosial inkişaf indeksi G7 ölkələri və bu təşkilata üzv olan 6 ölkənin orta göstəricisindən daha üstündür. Bu paragrafda həmçinin beynəlxalq institutlar tərəfindən ölkənin ekoloji siyasətinə, habelə ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılmasına yönəlmiş tədbirlərə verilən qiymət təhlil edilir.

Üçüncü fəslin sonuncu, üçüncü paragrafı **“Azərbaycan Respublikasının davamlı inkişafı faktorunu kimi insan kapitalının inkişafının xüsusiyyətləri və perspektivləri”** adlanır. Bu paragrafda

²⁶ The Inclusive Development Index 2018

URL:http://www3.weforum.org/docs/WEF_Forum_IncGrwth_2018.pdf

²⁷ Doing Business 2020: Report of Comparing Business Regulations in 190 Economies

URL:<http://documents1.worldbank.org/curated/en/688761571934946384/pdf/Doing-Business-2020-Comparing-Business-Regulation-in-190-Economies.pdf>

insan kapitalının inkişaf xüsusiyyətləri, onun ölkədəki inkişaf perspektivləri təhlil edilir. Məlumatların sintezi zamanı məlum olub ki, Azərbaycan Respublikası hökuməti ölkənin neft və qaz gəlirlərindən asılılığın azaldılması və xarici şoklara davamlılığın artırılması üçün insan kapitalının inkişafının vacibliyini ilkin zəruri vəzifə kimi qəbul edir. Hökumət milli təhsil sistemində islahatların aparmağa davam edir və təhsili dövlət siyasətinin əsas prioritetlərindən biri elan etmişdir. Ən mühüm və uzunmüddətli məqsəd ölkənin təhsil siyasətini onun dəyişən demoqrafik göstəriciləri, XXI əsrdə rəqabət aparmaq üçün lazım olan bacarıqlar, maliyyə resurslarının səmərəli bölgüsü ilə uyğunlaşdırmaqdır. Təhsilin milli inkişafı strategiyası səriştə əsaslı təhsil, dövlət-özəl tərəfdaşlığa əsaslanan idarəetmə mexanizmləri, daimi təhsil, müasir təhsil infrastrukturunu və davamlı maliyyələşdirmə mexanizmləri üçün uzunmüddətli nəzarəti təşkil edir.

Bu paraqrafda həmçinin insan kapitalının idarə edilməsi mexanizmlərinin təkmilləşdirmək üçün daha ətraflı öyrənilməsi tələb edilən aktual məsələlər açıqlanır. Son bir neçə onillikdə Azərbaycanda əhəmiyyətli demoqrafik dəyişikliklər baş verib ki, bu da əhalinin strukturunda dəyişikliklər və yeni iş yerlərinə tələbatda, iri şəhərlərin kütləvi urbanizasiyası və onun müxtəlif formalarında miqrasiyası kimi sahələrdə özünü göstərmişdir. İqtisadiyyatın şaxələndirilməsi və neft-qaz sənayesi ilə yanaşı, qeyri-neft sektorlarında da yüksək əlavə dəyərli fəaliyyətin inkişafı istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər rəqabətli və peşəkar işçi qüvvəsinə tələbatı artırır. Bu nöqteyi-nəzərdən PTT sektorunun əmək bazarının artan və dəyişən ehtiyaclarını ödənməsi üçün işçilərə qabaqcıl təlimlər verilməsi gözlənilir.

Bacarıqların inkişafı sistemi bacarıq çatışmazlıqlarını və israfını aradan qaldırmaq, təhsili daha da inkişaf etdirməklə iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinin milli prioritetini daha yaxşı dəstəkləməlidir. Bu paraqrafda deyilir ki, yeni qanunvericilik bazası yetkin yaşlıların təhsil imkanlarının genişləndirilməsi istiqamətində müsbət addımdır. Bununla belə, davamlı peşə təhsilinin forma və metodlarının məzmunu və tədris metodları, əmək bazarının tələblərinə uyğunluğu

və ən əsası, böyüklər üçün uyğun olması baxımından daha da təkmilləşdirilməyə ehtiyac var.

İş yerlərinin yaradılması, sosial və regional bərabərsizliyin azaldılması kimi məsələləri həll etməyə qadir olan yeni iqtisadi artım modelinə mərhələli keçid ölkədə insan kapitalının modernləşdirilməsini və uyğunlaşdırılmasını tələb edəcəkdir. Daimi dəyişikliklərə uyğunlaşmağa hazır olan insan kapitalının formalaşdırılması aktual məsələ hesab olunur.

Nəticə hissəsində tədqiqatın nəticələri müəyyənləşdirilmiş, elmi-analitik ümumiləşdirmələr aparılmış, davamlı inkişaf faktoru kimi insan kapitalının inkişafı ilə bağlı fikirlər, nəzəri, praktiki təklif və tövsiyələr səsləndirilmişdir. Aparılmış tədqiqatlar göstərmişdir ki, insan potensialının formalaşdırılması və onun insan kapitalına çevrilməsi Azərbaycan Respublikasının dövlət siyasətinin prioritet istiqamətidir. İnsan inkişafı konsepsiyası insanın özünü dərk etməsinin və insan potensialının reallaşdırılması üçün qabiliyyət və ehtiyaclarının inkişafına əsaslanan sosial tərəqqinin dərk edilməsi barədə keyfiyyətə yeni yanaşmanın formalaşdırılmasına yol açır. İqtisadi artımın əsas hissəsi ilk növbədə insan potensialının vəziyyəti və ondan istifadə dərəcəsi ilə xarakterizə olunur. Yeni sosial siyasət təhsilə, səhiyyəyə, sosial müdafiəyə investisiyaların ildən-ilə artırılmasına və nəticədə insan potensialının inkişafını təmin etməyə imkan verir.

Müəllif belə bir nəticəyə gəlir ki, Azərbaycan Respublikasında insan kapitalının inkişafı ilə bağlı bəzi milli və qlobal problemlərə baxmayaraq, maddi və insani resurslarının idarə edilməsi sahəsində səmərəli dövlət siyasəti, eləcə də atılan digər addımlar sayəsində ölkədə insan kapitalının inkişafı üçün əlverişli şərait yaradılıb. İnsan kapitalının təkrar istehsalı davamlı inkişafın strateji məqsədlərinə nail olmaq üçün ən mühüm faktorlardan biridir. İnsan kapitalının inkişafı intellektual, yaradıcı və mənəvi cəhətdən yüksək fərdi cəmiyyətin yaradılması üçün vacib rol daşıyır. Ona görə də indiki dövüdə hər bir cəmiyyətin, ölkənin inkişafı iqtisadi artımla deyil, insan potensialının inkişafı ilə müəyyən edilir. Dövlət səviyyəsində insan kapitalının inkişafında davamlı inkişaf prinsiplərinin nəzərə alınması son dərəcə vacibdir. Məhz bu konsepsiya çərçivəsində insan

inkişafının nəzəri əsasları həyata keçirilə bilər. Bu, ilk növbədə, davamlı inkişaf konsepsiyasının yüksək humanistik potensialı ilə bağlıdır. Nəticədə insan kapitalının formalaşması və inkişafı öz potensialından səmərəli istifadə edən ölkənin inkişafının əsas amilinə çevrilir. İnsan kapitalının təkrar istehsalı davamlı inkişafın strateji məqsədlərinə nail olmaq üçün ən mühüm faktorlardan biridir.

Dissertasiyanın məzmunu müəllifin aşağıdakı çap olunmuş məqalələrində öz əksini tapmışdır.

1. Роль общенационального лидера Гейдара Алиева в формировании и развитии человеческого потенциала в Азербайджане // «Heydər Əliyev və Azərbaycanın Milli İnkişaf Startegiyası» mövzusunda doktorant və dissertantların elmi-praktiki konfransın materialları, Bakı: 2018, – s. 51-62.
2. Человеческий капитал как фактор устойчивого развития регионального туризма // “Azərbaycan Respublikasında turizm-rekreasiya zonalarının yaradılması perspektivləri” mövzusunda 22 dekabr 2018-ci ildə keçirilmiş Respublika elmi-praktiki konfransın materialları, Bakı: 2019, – s. 210-214.
3. The quality of the human capital as an indicator of the sustainable development. Proceedings of the “Man and biosphere” (MaB, UNESCO) // Azerbaijan National Committee, – 2018. Vol 13, – pp. 183–194.
4. Формирование и развитие человеческого капитала в Азербайджанской Республике // Dövlət idarəçiliyi: nəzəriyyə və təcrübə, – 2019. №2 (66), – s. 233-240.
5. Роль эффективного государственного управления в развитии человеческого капитала в Азербайджанской Республике // Dövlət idarəçiliyi: nəzəriyyə və təcrübə, – 2019. №3 (67), – s. 149-155.
6. Государственное управление как ключевой фактор развития человеческого капитала в Азербайджанской Республике // Докторантларın və gənc tədqiqatçıların XXIII Respublika Elmi Konfransının Materialları: 2 cilddə, II c., Bakı: – 03-04 dekabr, 2019, – s. 51-54.
7. Human capital development as one of the key factors of the sustainable development in the Republic of Azerbaijan. Abstract //

The International Symposium on the Mediterranean-Silk Road Studies. Kyrenia: – 2020, – January 17-19, – p.30.

8. Общие тенденции устойчивого развития Азербайджанской Республики в контексте цели развития тысячелетия // Elm və İnnovativ Texnologiyalar Jurnalı, – 2020, № 12, – s. 48-61.

9. Образование – движущий фактор воспроизводства качественного человеческого капитала в туристической отрасли Азербайджанской Республики // Hileyə: Scientific Bulletin. – Kyiv: «Publishing house «Hileyə», 2020. – Volume 157 (№ 6-9). Part 3. Political Sciences, – pp. 69-73.

10. Глобальные Цели Устойчивого Развития как платформа для человеческого развития в Азербайджанской Республике. Naçıvan Dövlət Universiteti // “Elmi əsərlər”. İctimai elmlər seriyası, 2020. – № 6 (107), – s.119-127.

11. Задачи совершенствования человеческого капитала в условиях формирования инновационной экономики // “The XI International Scientific Symposium “Intercultural relations in the modern world”, Tbilisi: – February 27, –2021, — pp. 171-180.

12. Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən davamlı inkişafın insan potensialının inkişafına təsiri // “Qarabağ: Zəfərə gedən yol” XVII Beynəlxalq elmi konfrans, Göteborg: – 28 Avqust 2021, – s. 251 – 256

13. Человеческий капитал как инструмент государственного управления в области устойчивого развития Азербайджанской Республики // Dövlət idarəçiliyi: nəzəriyyə və təcrübə, – 2021. №2 (74), - s. 243 – 252.

14. Analysis of the main factors affecting the development of human capital as one of the key strategical objectives in the Republic of Azerbaijan // Dnipropetrovsk: – “Grani” Scientific and theoretical almanac, – 2021, – Vol.24 (N 11), – pp. 67-76.

Dissertasiyanın müdafiəsi “31” may 2022-ci il saat 11:00-da Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası nəzdində fəaliyyət göstərən FD.2.30 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1001, Bakı şəhəri, Lermontov küçəsi, 74

Dissertasiya ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat “30” aprel 2022-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 25.04.2022

Kağızın formatı: A5

Həcm: 40 523

Tiraj: 30